

Mogelijkheden voor historisch onderzoek naar de fauna

door J. H. de Rijk

Het inventariseren van onze fauna is al enige tientallen jaren een belangrijke bezigheid van natuuronderzoekers. Gaandeweg krijgen we zo een steeds beter inzicht in verspreiding, aantallen en variatie in aantallen van veel diersoorten. Het is echter ook mogelijk het spoor terug te volgen. In dit artikel zullen de mogelijkheden en problemen van dergelijk onderzoek worden besproken.

Inleiding

Er zijn verschillende methoden voor onderzoek naar de fauna in het verleden. Eén van die methoden is de archeozoölogie. Door bij archeologische opgravingen dierresten te verzamelen en te determineren kan men een indruk krijgen van de dieren die vroeger werden gegeten. De archeozoölogie levert dus voornamelijk gegevens over het eetbare deel van de fauna in voor- en vroeghistorische tijd.

Een tweede methode richt zich op de fauna in historische tijd en maakt gebruik van historische onderzoeksmethoden. Deze vorm van onderzoek zal hier verder historisch faunistisch onderzoek worden genoemd. Globaal bestrijkt het historisch faunistische onderzoek de periode 1300-1900.

Historische bronnen van vóór 1300 zijn nogal schaars en voor de periode na 1900 leveren de gegevens van vroegere faunistische onderzoekers meer informatie.

Historisch faunistische gegevens kunnen van belang zijn om ontwikkelingen in de fauna over langere termijn te bestuderen. Dat betreft bijvoorbeeld de verdwijning, vestiging, toe- of afname van soorten. Voor recente ontwikkelingen in de Nederlandse fauna, zoals de komst van de grote en kleine zilvereiger, zijn historische gegevens als achtergrondinformatie belangrijk.

Deze soorten waren vroeger broedvogel in Nederland, maar verdwenen door biotoopverlies en bejaging. Dank zij de recente ontwikkelingen in het Oostvaardersplassengebied hebben zij zich weer in Nederland kunnen vestigen.

Historisch faunistisch onderzoek is een vorm van historisch onderzoek. Voor de uitvoering is daarom kennis van de historische onderzoeksmethoden belangrijk. In het navolgende zullen alleen de specifieke mogelijkheden en problemen van het historisch faunistisch onderzoek worden behandeld.

Gedrukte bronnen

Van de oude faunistische literatuur werd een bibliografie uitgegeven door Iterson e.a. (1888, herdruk 1975). Voor vogels is ook de literatuurlijst in Brouwer (1954) belangrijk. Voor de bejaagde soorten vormt de zeer uitgebreide jachtliteratuur vanaf de 16e eeuw een veel waardevollere bron. Eén van de bekendste hiervan is het „Jacht-Bedrieff" uit 1636, waarvan door Swaen in 1948 een bewerking werd uitgegeven. Ook de vele jachtplakaten en haar opvolgers, de jachtwetten, zijn belangrijk.

Een literatuuroverzicht van de oude Nederlandse jachtliteratuur werd uitgegeven door Lindner (1976). Nieuwere literatuur werd door Dam (1959) bewerkt. De vele literatuur van meer regionaal belang vind

men hierin echter niet terug. In de regionale bibliografieën op historisch gebied is deze literatuur vaak wel te vinden.

Een indruk van de bestaande kennis over het voorkomen van diersoorten in het verleden vindt men in de recente faunistische literatuur.

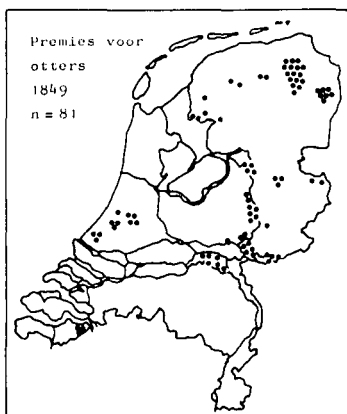
Archivalische bronnen

De rijkste bron is ongetwijfeld het archivalisch materiaal. Voor het gebruik van deze archivalia bestaan een aantal gidsen en archiefoverzichten. In de archiefbewaarplaatsen zijn bovendien de inventarissen van de opgeborgene archieven aanwezig. Deze maken de archivalia toegankelijk.

De meeste faunistische gegevens zitten echter verborgen in archiefstukken die geen faunistisch hoofdonderwerp hebben, zodat de inventaris daar niet naar verwijst. Omdat het bronnenmateriaal zeer uitgestrekt is, zal men bij het raadplegen van deze archiefstukken selectief te werk moeten gaan.

Belangrijk zijn onder meer de archivalia met betrekking tot de jacht. Meestal behandelen die zaken over het jachtrecht, maar men zal er ook faunistische gegevens in vinden. Jachtgeschillen en stroperij konden voor het jachtgericht of voor de rechtbank komen; de rechterlijke archieven kunnen hierop worden geraadpleegd. Om de jachtbelangen te beschermen werden premies uit-

geloofd voor het vangen en doden van schadelijk gedierte. Dat zijn dus alle dieren die „schadelijk” waren voor het jachtwild, zoals vos, buning, wezel, marters, otter, roofvogels. De archivalia van de premiebetalende instelling zijn erg verspreid; archiefambtenaren of plaatselijk goed bekende historici kunnen wellicht aanwijzingen geven. Ook de archieven van de jagers, meestal de adel, zijn belangrijk. Naast stukken over het jachtrecht treft men in hun correspondentie en rekeningen bijzonderheden aan over het jachtwild. Het economisch aspect van jacht en faunabeheer komt hierin sterk naar voren.

Gedode otters waarvoor premies werden afgegeven in 1849. Ook in 1850 en 1851 werden voor een 80-tal otters premies verleend. Deze premieverlening van overheidswege stopte in 1852; particulieren gingen hiermee echter nog enige decennia door. Bron: Archief van de Opperhoutvesterij. Inventarisnr. 1782. Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

Een andere groep mensen die in contact kwam met de fauna zijn de landbouwers en bosbouwers. Voor hen veroorzaakte de fauna vaak schade. Men kan hier weer zoeken in de archieven van de overheid voor zover zij zich met de landbouw bemoeide en bijvoorbeeld in de archieven van de commissies van landbouw en de opperhoutvesterij. Ook in de archieven van de landbouwers zelf, meestal opgeborgen in familie-, huis-, en marktearchieven, kan men gegevens vinden.

Andere bronnen

Toponymische gegevens (namen van plaatsen, percelen, wegen) worden nogal eens gebruikt om de verspreiding van verdwenen soorten te illustreren. Dit heeft echter alleen zin als daarover uit archivalische bronnen niets of zeer weinig bekend is. Op de Veluwe bestaan bijvoorbeeld minstens vijftien van dergelijke toponymen met wolf. Extra informatie over het voorkomen van wolven geeft dit echter niet, omdat in archivalia veel meer gegevens zijn te vinden. Het inderpreteren van toponymen is bovendien een hachelijke zaak en kan daarom beter beperkt worden tot die gevallen waarvoor archivalische gegevens ontbreken. Hetzelfde geldt voor het gebruik van schilderingen en tekeningen, waarop bijvoorbeeld diverse soorten jachtwild, ooievaarsnesten op boerderijen, of zwanen op slotgrachten zijn afgebeeld. De fantasie van de schilder kan ons makkelijk misleiden, terwijl de weergave vaak te wensen overlaat. Het meest betrouwbaar lijken hiervoor nog de tekeningen, die een foto-functie hadden, bijvoorbeeld die bij streekbeschrijvingen.

Ook aan het gebruik van literaire bronnen als gedichten en volksverhalen kleven bezwaren. Ze geven vaak wel een beter idee van de houding van de mens tegenover de hem omringende dieren.

Mogelijkheden per soort of soortengroep

Hoewel over een zeer groot aantal diersoorten wel iets is te vinden, zijn de mogelijkheden voor onderzoek per soort sterk verschillend. Van de zoogdieren betreft het vooral de grote herbivoren, de landroofdieren en haas, konijn, mol, bever. Over konijn, haas, wolf en vos is zelfs veel materiaal beschikbaar. Gegevens over kleine knaagdieren, vleermuizen en andere insekteneters zal men weinig vinden. De plaagvormende veldmuis vormt hierop een uitzondering. Van de

vogels komen vooral de om hun vlees bejaagde soorten als eenden, ganzen, patrijs, snippen en dergelijke in aanmerking.

Ook over de kraaiachtigen en roofvogels, die fanatiek werden bestreden, zal men gegevens tegenkomen. De kleine zangvogels worden weinig genoemd, behalve de soorten die met netten en strikken werden gevangen, zoals leeuweriken, vinken en lijsters.

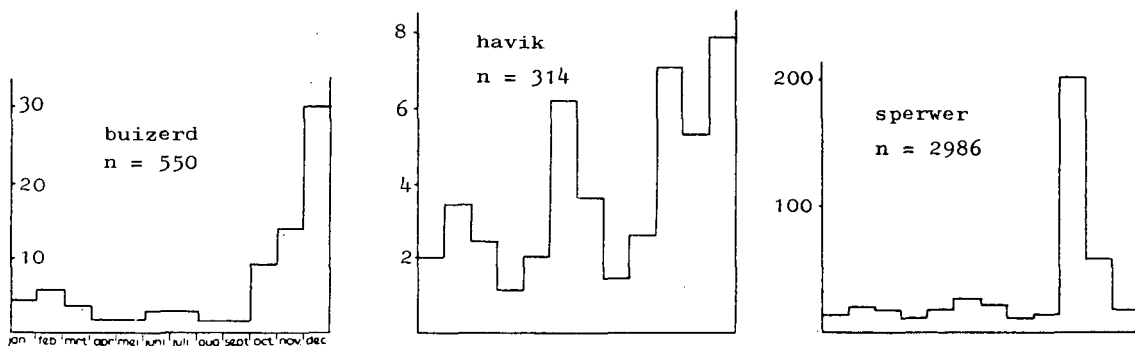
Vele soorten eetbare zoet- en zoutwatervissen vindt men in huishoudrekeningen, stadsrekeningen en lijsten van op markten verhandelde waren vermeld. De herkomst van die vissen kan vaak wel achterhaald worden, bijvoorbeeld met behulp van de verlening of verpachting van de rechten op visvangst.

Van de ongewervelde dieren worden weinig soorten genoemd. De meeste gegevens zijn beschikbaar voor soorten waarvan de overheid de bestrijding regelde, zoals de meikever, en voor soorten die door landbouwers en bosbouwers werden bestreden.

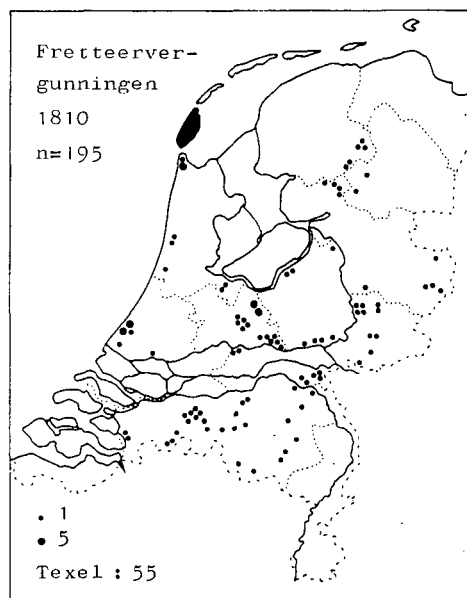
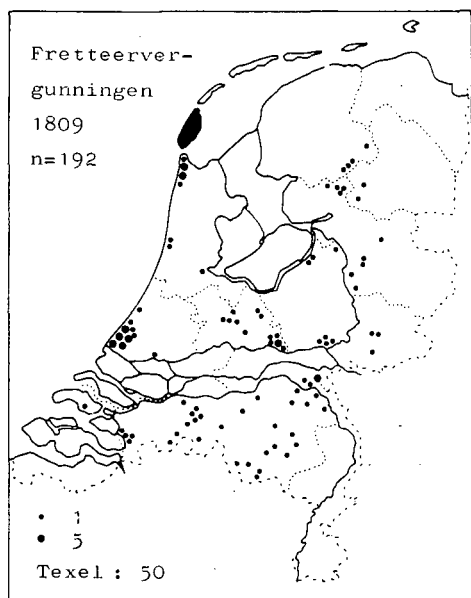
Problemen

Er zijn aan historisch faunistisch onderzoek een aantal problemen verbonden, die moeilijk opgelost kunnen worden. Zo bijvoorbeeld het vaak lage rendement van het onderzoek. De gegevens zijn dikwijls zeer verspreid, slecht toegankelijk en fragmentair. Een tweede probleem is de ordening van het bronnenmateriaal, dat zich beter leent voor een streeksgewijze bestudering, dan voor een enkele diersoort uit de gehele fauna van Nederland. Voor het laatste bestaat echter meer belangstelling.

Ook bij de interpretatie van de gegevens liggen problemen. Vaak zal men bijvoorbeeld afschotcijfers willen gebruiken om gegevens over aantallen en verspreiding te krijgen. Dat is lang niet altijd mogelijk. Jagers zijn niet gelijkmatig over het land verdeeld; de opgaven kunnen vervalst zijn; talrijke regels en wetten zijn van invloed.

In Gelderland gedode roofvogels waarvoor premies werden betaald in de periode 1853-1859. De getallen op de verticale as geven de maandgemiddelden. Bron: Provinciale verslagen Gelderland, Rijksarchief in Gelderland.

Woonplaatsen van de bezitters van een fretteervergunning. Met het fret werd op konijnen gejaagd. Een dergelijke bron geeft een redelijke indruk van de verspreiding van de diersoort. Bron: Archief van de opperjagermeester van Koning Lodewijk Napoleon als Intendant voor de Jacht 1806-1810. Inv. nr. 55. Algemeen Rijksarchief, Den Haag.

Als het lukt om betrouwbare gegevens te krijgen over populatieschommelingen of veranderingen in het verspreidingsgebied, zal men voor de verklaring hiervan gegevens nodig hebben uit de historische klimatologie en de historische geografie. Deze gegevens zijn vaak niet of moeilijk te vinden.

De conclusie is dan ook dat er zeker nog veel ongebruikte mogelijkheden zijn voor dit soort onderzoek, maar dat er ook nog veel problemen om een oplossing vragen.

Literatuur

BROUWER, G. A., 1954. Historische gegevens over onze vroegere ornithologen en over de avifauna van Nederland. *Ardea* 41 : 1-225.

DAM, J. H., 1953. Het jachtbedrijf in Nederland en West-Europa. Zutphen.

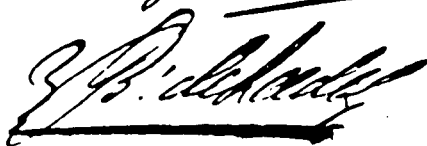
ITERTON, W. J. D. VAN E.A., 1888. Algemene aardrijkskundige bibliografie van Nederland. Deel 2. Natuurkundige toestand. Leiden (Herdrukt in 1975).

JACHT-BEDRIJFF, 1636. Bewerking van het handschrift uit de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage door A. H. E. Swaen, 1948. Leiden.

LINDNER, K., 1976. Bibliographie der deutschen und der niederländischen Jagdliteratur von 1480 bis 1850. Berlin usw.

Adres van de schrijver:

te sweten van een oude vofke drie gl. van
 een joncke ene gl. t'fien de. mitnemendeat/
 t'fatie swaer die afvangen sijn, d'fche
 brengen, daer d'fsoo befoort swaer naen
 ijer fies can richten, d' die voorn! ondieren
 vangen d'fnielen, soo veel mogelijch Actum
 Middachten den ier. April ier.

Laatste stuk van een verklaring uit 1682 van de opperjagermeester van Gelderland. Hierin wordt bevestigd dat op de Veluwe nog steeds premies voor gedode vossen worden verleend. Men zal „die voorn(oemde) ondieren vangen en vernielen, soo veel mogelijck”. Bron: Oud-archief Middachten Inv. nr. 471. Rijksarchief in Gelderland.